

Референдуми 1992 та 2006 років в Чорногорії та їх наслідки (порівняльний аналіз)

Ю. С. Самойленко

*Запорізький національний університет
julie.samoilenko@gmail.com*

Ключові слова: незалежність, референдум, Сербія, СФРЮ, СРЮ, Чорногорія, Югославія

Стаття присвячена порівняльному аналізу референдумів в Чорногорії 1992 та 2006 років, їх особливостей та наслідків для країни на основі аналізу нормативно-правової документації, статистичних даних та повідомлень ЗМІ. Встановлено, що спільною рисою обох референдумів є відсутність військової агресії, у порівнянні з іншими країнами колишньої СФРЮ. За обох референдумів спостерігався вплив на країни міжнародних організацій. Підтверджено, що на відміну від 1992 р., референдум 2006 р. продемонстрував об'єктивність та вибір більшості. Референдум 2006 р. був проведений відповідно до засад дотримання прав людини та демократичності на противагу від 1992 р. В результаті, за незалежність Чорногорії у 1992 р. проголосували 4 % виборців, а у 2006 р. – 55,5 %. Серед усіх колишніх республік Югославії, набуття статусу незалежності Чорногорії має унікальний характер так як країна спромоглася досягти консенсусу із Сербією мирним шляхом без гуманітарних втрат.

1992 and 2006 Referendum in Montenegro and Their Consequences (benchmarking)

Yu. S. Samoilenko

Zaporizhzhia National University

Key words: independence, Montenegro, referendum, SFRY, Serbia, State Union of Serbia and Montenegro, Yugoslavia

Internationally, a referendum is one of the most popular ways to determine the readiness and willingness of people to make an important political decision by a state such as membership in an international organisation or declaration of independence. The article shows the comparative analysis of the referendums in Montenegro of 1992 and 2006, their features and consequences based on laws and regulations, statistics and mass media sources. The common feature of both referendums includes the consequences that they did not involve any military aggression in comparison with other countries of the former Yugoslavia. As in 1992 as in 2006, the influence of international organisations is observed. In 1992, the referendum was organised during a week so people were not able to make a reasonable decision to vote “for” or “against”. In contrast, to conduct the referendum in 2006, Montenegro had been preparing for more than 3 years with the support of the Office for Democratic Institutions and Human Rights of the Organisation for Security and Cooperation in Europe (ODIHR/OSCE) that encouraged to organise the referendum democratically. Interestingly, comparing the referendum of 1992 and 2006, the second one has demonstrated more objectiveness and choice of the majority. Thus, 66 % of the population participated in the 1992 referendum, in 2006 there was 86 %. The figures demonstrate that uninterest of 34 % of Montenegrins in the election process is related to the boycott by the national minorities and opposition due to blind spot and antidemocratic nature of the referendum. In contrast, the 2006 referendum was conducted following the respect for human rights and democracy. On balance, in 1992, for the independence of Montenegro, there were 4 % of votes while in 2006 there were 55,5 % of votes. During 1992-2006, there were 2 referendums for independence which results were rather different under pressure of political, social and economic transformations. Among the former Yugoslav republics, gaining the independence status by Montenegro has a unique character. Firstly, the country managed to achieve a consensus with Serbia peacefully without any humanitarian losses.

У політичному житті багатьох країн світу процедура проведення референдуму з метою прийняття важливих рішень набула неабиякої популярності у XXI ст. В історії існує чимало позитивних і негативних прикладів волевиявлення народу через референдум. В цілому, у світовій практиці референдум є популярним способом визначення готовності та бажання населення щодо прийняття державою важливих політичних рішень, наприклад, членство в міжнародних організаціях (референдум щодо вступу до ООН у Швейцарії 3 березня 2002, щодо виходу Великої Британії із Європейського Союзу 23 червня 2016), готовність країни до незалежності (Македонія 8 вересня 1991, Україна 1 грудня 1991, Боснія і Герцеговина 1 березня 1992, Чорногорія 1 березня 1992, Молдова 6 березня 1994) тощо. Враховуючи важливе місце референдуму в соціально-політичному житті країни, це питання є актуальним у сфері гуманітарних наук.

Особливу увагу привертає державотворчий процес країн колишньої Соціалістичної федеративної республіки Югославія (далі – СФРЮ), країни-члени якої упродовж багатьох століть перебували у стані етно-релігійної ворожнечі один до одного, що в подальшому вплинуло на особливості їх взаємовідносин. Після краху тоталітарної системи наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр., СФРЮ перебувала у ситуації цілковитої внутрішньо-політичної дисгармонії. У період 1990-1992 рр. в Словенії (23 грудня 1990), Хорватії (19 травня 1991), Македонії (8 вересня, 1991), Боснії і Герцеговині (1 березня, 1992) та в Чорногорії (1 березня, 1992) відбулись референдуми за незалежність, більшість з яких були передумовами до розгортання масових спустошливих війн в регіоні, наслідки яких світова спільнота намагається ліквідувати і по сьогодні.

Отже, на порядку денному в Югославії постало питання подальшого союзного існування держави. Однак серед усіх країн-членів колишньої СФРЮ виділяється одна – Чорногорія, яка, за збігом обставин, до самостійності йшла довше за інших, проте набуття нею незалежності має свої характерні особливості.

Звернімо увагу на те, що 1 березня 1992 р. на Балканах відбулись референдуми одразу в двох країнах – Боснії і Герцеговині та в Чорногорії, проте результати і наслідки обох суттєво відрізнялись. Відповідно до боснійського референдуму, 96 % виборців проголосували за вихід із СФРЮ та проголошення республікою незалежності. В той самий момент в Чорногорії, навпаки, близько 96 % виборців прийняли рішення лишитись у союзі із Сербією. З нашої точки зору, референдум в Чорногорії 1992 р. має важливе історичне значення, тому необхід-

но звернути увагу на декілька причин. По-перше, ця подія продемонструвала, що питання незалежності турбує населення і, по-друге, певною мірою дала початок довготривалому процесу набуття незалежності протягом наступних 15 років.

Аналізуючи феномен незалежності Чорногорії треба зазначити, що серед вітчизняних науковців, ця проблема не є комплексно дослідженою та не отримала широкої популярності. Проте не можна стверджувати, що на українському науковому просторі немає дослідників, які хоча б фрагментарно не розглядали це питання. Наприклад, Гайдай Д., експертка-балканістка Інституту світової політики, яка досліджує особливості становлення Чорногорії та формування чорногорської ідентичності з 1990-х по 2006 р., аналізуючи внутрішньо-політичні процеси країни у складі Югославії [1]. Цінність цієї роботи полягає у тому, дослідниця намагається довести сутність чорногорської незалежності, чи була у ній необхідність. Козлітін В., доктор історичних наук і директор НДІ глобалізації і європейської інтеграції КиМУ, у своїх дослідженнях розглядає Чорногорію у контексті внутрішньо-політичних процесів в Сербії 2001-2006 рр. [2]. У першу чергу, робота є унікальною в тому плані, що автором досліджуються зв'язки Союзної республіки Югославія (далі – СРЮ) з міжнародними організаціями, країнами Європи та Росією. Це сприяє формуванню загальної картини зовнішньополітичних зв'язків Сербії і Чорногорії у період становлення державності. Питання європейської інтеграції та в цілому роль Європейського союзу на демократизацію міждержавних відносин між Сербією та Чорногорією розглядає в своїй праці політолог Стойко О. [3]. В дослідженнях автор висуває тезу, що інтеграційні процеси в Європейському Союзі породжували дезінтеграційні ідеї у федеральних союзах, таких як СРЮ.

На відміну від української історіографії, в зарубіжній є чимало досліджень, де розглядаються державотворчі процеси Чорногорії у період 1992-2006 рр. Серед числа дослідників, що займались даною проблематикою уваги заслуговує чорногорський політолог та державний діяч Дарманович С., який проаналізував передумови референдуму 2006 р. [4]. Також слід відзначити професора приштинського університету Зейнулахі В., який присвятив своє дослідження албанцям в Чорногорії [5]. Незважаючи на те, що албанська діаспора не є однією з найчисленніших етнічних груп, її електорат відігравав важливу роль упродовж всього процесу становлення Чорногорії як держави. Стаття керівника науково-дослідної групи з питань безпеки та оборони Норвезького інституту міжна-

родних відносин Фріса К. не лише містить аналіз референдуму в Чорногорії 2006 р., автор також висуває тезу щодо ролі ЄС у даному питанні та спробах чорногорського уряду шляхом референдуму відтягнути необхідність впровадження внутрішніх соціально-політичних реформ [6]. Також слід відзначити чорногорського вченого та державного діяча Шуковича М., який у своєму дослідженні наводить порівняльний аналіз трьох різних конституційних угод, демонструючи особливості зміни чорногорського законодавства та ускладнення відносин із Сербією на цьому підґрунті [7]. Однак не зважаючи на ґрунтовність цих досліджень, аналіз референдуму в Чорногорії 1992 р. не має комплексного характеру і розглядається дослідниками в якості фрагменту історії. Також білою плямою попередніх досліджень є незначна увага до багатонаціонального складу країни. Участь етнічних груп в соціально-політичному житті в Чорногорії не може заперечуватись так як аналіз виборчої поведінки албанського населення сприяв визначенню потенційних проблем в державі. Враховуючи вищесказане, на нашу думку, буде доцільним провести порівняльний аналіз референдумів, що дасть можливість дослідити зміни в соціально-політичному житті країни, яка унікальним для балканських держав способом спромоглася досягти незалежності мирним шляхом.

Метою статті є проведення порівняльного аналізу референдумів в Чорногорії 1992 р. і 2006 р. та їх наслідків на основі офіційної нормативно-правової документації, статистичних даних та повідомлень ЗМІ.

Джерела, використані у дослідженні, можна розподілити на три основні групи. До першої групи слід віднести нормативно-правові документи, які включають Конституцію СРЮ 1992 [8], Конституцію Чорногорії 1992 [9], текст Белградської угоди [10], Хартію Державного Союзу Сербія і Чорногорія [11], оцінку законодавства Чорногорії та СРЮ БДІПЛ/ОБСЄ на предмет організації та проведення рефе-

рендуму [12], а також низку листів дипломатів до Ради Безпеки ООН та резолюції організації [13; 14; 15; 16; 17; 18; 19; 20; 21; 22; 23]. Друга група джерел включає статистичну інформацію Центру моніторингу і досліджень в Чорногорії [24], Бази даних і пошукової системи прямої демократії [25], результати референдуму та оцінка діяльності моніторингової групи БДІПЛ/ОБСЄ [26]. До третьої групи джерел входять повідомлення засобів масової інформації щодо ходу та результатів референдумів у Чорногорії 1992 та 2006 років [27; 28; 29; 30; 31].

Перший референдум в Чорногорії щодо визначення статусу незалежності відбувся 1 березня 1992 р. [24]. Слід звернути увагу, що відповідь і результати будь-якого референдуму залежать від того наскільки чітко і змістовно поставлене питання до народу. Тому необхідно на початку ознайомитись із поставленим до громадян питанням. За даними, опублікованими на сторінці сайту «Бази даних і пошукової системи прямої демократії», у бюлетені громадян Чорногорії пропонувалось відповісти на одне єдине питання: «Чи хочете ви, щоб Чорногорія, як суверенна республіка, залишилась рівноправною державою Югославії разом з іншими республіками, які цього хочуть?» [25]. У теоретичному контексті, поставлене питання можемо охарактеризувати як альтернативне уточнююче, або закрите, тобто таке, на яке респондент немає широкого діапазону відповідей. В даному випадку не можливо доповнити чи дати розгорнуту відповідь, адже на початку стоїть «Чи хочете ви...» і респондент повинен відповісти лише «так» або «ні». Більше того, в синтаксичному контексті, як українською, так і мовою оригіналу, речення є складнопідрядним і складається з декількох підрядних частин: «...хочете ви, щоб Чорногорія...», «...Чорногорія, як суверенна республіка, залишилась...», «... з іншими республіками, які цього хочуть». Отже, відповідно до аналізу запитання, важко сказати, що метою референдуму була незалежність. Підтвердженням цієї тези є його результати.

Таблиця 1

Результати референдуму в Чорногорії 1992 р. за «Базою даних і пошукової системи прямої демократії» [25]

Результати голосування за СРЮ				
	«За»	«Проти»	Електорат	Проголосували
Всього	266 273 (95,65 %)	8 755 (3,14 %)	421 549	278 382 (66,04 %)
Андрієвіца	4 596 (99,61%)	5 (0,11%)	4 720	4614 (97,75%)
Бар	11 523 (93,61%)	616 (5%)	25 550	12309 (48,18%)
Беране	16 679 (95,37%)	697 (3,99%)	25 040	17488 (69,84%)
Бело Поле	21 271 (96,75%)	363 (1,65%)	35 597	21985 (61,76%)
Будва	6 124 (95,99%)	204 (3,20%)	8 696	6380 (73,37%)

Даніловград	8 092 (89,28%)	93 (1,03%)	11 319	9064 (80,08%)
Жабляк	2 943 (98,86%)	25 (0,84%)	3 506	2977 (84,91%)
Колашин	6 455 (98,47%)	44 (0,67%)	8 103	6555 (80,90%)
Котор	10 937 (91,98%)	693 (5,83%)	16 560	11981 (71,81%)
Мойковац	6 677 (99,23%)	35 (0,52%)	7 508	6729 (89,62%)
Нікшич	43 160 (97,83%)	775 (1,76%)	52 758	44118 (83,62%)
Плав	2 730 (95,79%)	96 (3,37%)	10 314	2850 (27,63%)
Плужине	3 353 (99,29%)	12 (0,36%)	3 763	3377 (89,74%)
Плевля	21 543 (97,50%)	452 (2,05%)	28 573	22095 (77,33%)
Подгориця	64 955 (95,21%)	2 746 (4,03%)	103 211	68222 (66,10%)
Рожає	1 360 (89,77%)	136 (8,98%)	13 962	1515 (10,85%)
Тіват	4 915 (84,44%)	720 (12,37%)	8737	5821 (66,62%)
Ульцинь	2 411 (89,50%)	215 (7,98%)	15363	2694 (17,54%)
Герцег Нови	15 071 (95,79%)	486 (3,09%)	21130	15374 (74,46%)
Цетиньє	9 093 (95,24%)	326 (3,41%)	14408	9547 (66,26%)
Шавнік	2 385 (98,68%)	16 (0,66%)	2731	2417 (88,50%)

За представленими статистичними матеріалами «Бази даних і пошукової системи прямої демократії», у референдумі 1992 р. прийняли участь 275 тис. осіб, які склали 66,03 % (із загальної кількості громадян 422 тис.) серед яких 266 тис. проголосували за збереження цілісності, що становило майже 96 % (див. таблиця 1) [25]. Аналізуючи результати референдуму, ми не можемо з упевненістю констатувати той факт, що населення не підтримує ідею незалежності. Так само важливо прийняти до уваги, вибір 4 %, а також мотиви бойкотування референдуму 33,97 % загального виборчого населення Чорногорії (див. таблиця 1).

Відповідно до статистичних даних Центру моніторингу і досліджень, найнижча явка на референдумі була зафіксована у муніципалітетах Рожає, Ульцинь і Плав, де становила 10,85 %, 17,54 % і 27,63 % відповідно [24]. Можемо стверджувати про вираження громадянами протесту. Така статистика не була несподіванкою оскільки названі регіони розташовані на кордоні з Албанією, тому це стало каменем спотикання у питанні становлення незалежності в Чорногорії. З огляду на дані референдуму, більшість населення все ж таки схилилась до консолідації. Проте навіть меншість іноді стає визначальною віхою і вказує на перешкоди, які чекають на уряд у майбутньому.

Юридичне обґрунтування проведення референдуму в Чорногорії 1992 р. знаходиться під сумнівом оскільки жодна незалежна чи міжнародна комісія не була залучена до процесу його підготовки. Чорногорський політик М. Шукович у своєму дослідженні зазначає, що референдум 1992 р. був організований всього за тиждень до його проведення [7]. Аналізуючи досвід майбутніх років, в даному випадку навряд чи можна говорити про відкритість уряду в контексті прийняття даного рішення.

Результати референдуму не мали революційного значення, тому серед інформаційних повідо-

лень після його проведення про нього фактично не згадують. Так, в аналітичній журналістиці з'являються порівняння референдуму Чорногорії з референдумом в Боснії і Герцеговині, який відбувся так само 1 березня 1992 р., результати якого були протилежні результатам в Чорногорії. Підтвердженням цьому є стаття американського репортера Чака Судетіка під заголовком «Явка в Боснії сигналізує про незалежність» у випуску американської газети New York Times від 2 березня 1992 р. Відповідно, інформаційне повідомлення присвячувалось референдуму в Боснії, однак в контексті згадується і про референдум в Чорногорії. У статті автор зазначає, що в країні, яка «фактично повністю заселена сербами» очікується значна підтримка об'єднанню з Сербією в «усіченій Югославській державі» [27].

4 березня 1992 р. в іспанській газеті El País з'явилась стаття під заголовком «Чорногорія прийняла рішення лишитись у складі Югославії», де наголошувалось, що опозиція у вигляді Соціалістичної народної партії (далі – СНП) бойкотувала референдум на знак протесту оскільки питання в бюлетені було поставлене з метою визначення суверенності в рамках югославської держави [28]. На думку опозиції, дана ситуація суперечила політиці тогочасного керівництва Тітограду (нині – Подгориця), сформованого за президента Сербії Слободана Мілошевича в контексті «Югославської антибюрократичної революції» 1989 р., виділився за його підпорядкування до сербської політики [28].

Результати референдуму 1992 р. в Чорногорії були очевидні. Чорногорське керівництво прийняло рішення залишитись в межах федерації із Сербією, для чого їм було необхідне підтвердження підтримки населення [4]. На нашу думку, референдум став ідеальним способом для влади приховати реальні мотиви залишитись у складі із Сербією, використовуючи на той момент популяр-

ний метод балканських країн спекуляції незалежності. С. Дарманович називає даний референдум анти-незалежним оскільки тодішнє чорногорське керівництво на чолі з М. Джукановичем відкрито підтримувало політику С. Мілошевича і не ставило за мету відокремлення від Югославії [4].

В Чорногорії Демократична партія соціалістів (далі – ДПС), лідером якої був М. Джуканович, проводила кампанію, спрямовану на збереження єдності, нагальним доказом чого є питання, поставлене перед громадянами. З одного боку, ми бачимо в даній ситуації застосування простого психологічного прийому, а з іншого – неготовність населення до самостійного існування та бажання зберегти мир в той час як практично по всій території колишньої СФРЮ панувала війна. Більше того, С. Дарманович критикує чорногорську владу, яка у період 1990-1997 рр. підлаштовувалась під режим С. Мілошевича [4]. Проте така політика уряду М. Джукановича допомогла уберегти країну від війни. Однак не можемо не погодитись з дослідником, що референдум продемонстрував наскільки на той момент чорногорці не були готові до самостійності.

Варто визнати, що незважаючи на всі суперечності, наслідки референдуму 1992 р. не були суттєвими в контексті державотворення Чорногорії, однак мали велике значення для всього регіону. По-перше, результати референдуму не призвели до збройного конфлікту оскільки 96 % тих, хто проголосував, підтримали ідею залишитись у складі Югославії, що, на нашу думку, було слушно на початку 1990-х рр. для Балканського регіону. По-друге, результатами референдуму було визначено ще одного союзника С. Мілошевича поряд із Сербією для того, щоб трансформувати СФРЮ у нову федерацію. Чорногорія надала Сербії безумовну підтримку у формуванні нового державного апарату, зіграла значну роль у блокуванні попередніх війн в Словенії та Хорватії [4]. По-третє, аналіз даних референдуму по муніципалітетах продемонстрував потенційні етно-політичні проблеми в Чорногорії.

За результатами референдуму слідувало опублікування «Декларації про утворення Союзної республіки Югославія» між парламентами Сербії та Чорногорії разом із Федеральною асамблеєю Югославії та підписання спільної Конституції 27 квітня 1992 р [8]. Пізніше, 12 жовтня 1992 р. чорногорський парламент прийняв нову Конституцію, згідно якої Чорногорія проголошувалась соціальною, демократичною державою, яка входила до складу СРЮ [9].

Наслідки референдуму в Чорногорії 1992 року були неоднозначні, якщо брати до уваги реакцію

країн Європи. Після підписання Конституції, СРЮ направила листа до очільника Ради Безпеки ООН, що Скупщина (парламент) СФРЮ на своїй сесії 27 квітня 1992 р. проголосила Конституцію СРЮ у відповідності до норм міжнародного права і на основі правонаступництва по відношенню до Югославії та законних рішень Сербії і Чорногорії залишитись у складі Югославії [13]. Також у листі стверджувалось, що СРЮ автоматично зберігає за собою правонаступництво на членство в усіх міжнародних організаціях [14]. Останнє викликало шквал критики серед країн-членів ООН по відношенню до СРЮ і поставило правомірність даного акту під сумнів.

Серед країн, які заперечили декларації СРЮ були Албанія, Болгарія, Боснія і Герцеговина, Португалія, Угорщина та Хорватія [15; 16; 17; 18; 19]. Заяви вище перелічених держав мали однаковий характер та вимоги не приймати СРЮ до РБ ООН, однак особливої уваги заслуговує позиція Албанії в листі до глави РБ ООН, де зазначалось, що СРЮ була проголошена незаконно так як не була врахована воля усіх національних меншин [15]. Таке рішення ігнорує право народів на самовизначення, як це відбулось з албанським населенням в Чорногорії і є очевидним порушенням міжнародного права та відповідних положень Ради безпеки та співробітництва в Європі.

Грунтуючись на обвинуваченнях низки країн та сумнівів по відношенню до правомірності дій СРЮ, 19 вересня 1992 р. до РБ ООН був поданий проект резолюції від Бельгії, Великої Британії, Марокко, США та Франції, в якій наголошувалось на рекомендації СРЮ заново подавати заявку на членство в Генеральній Асамблеї [20]. В результаті, була прийнята резолюція 777, метою якої не було виключити СРЮ з ООН, а змусити підкоритись міжнародно-правовим нормам та уставам організації [21]. На цьому наголошували представники Російської Федерації, Франція, США і Китай [22].

Отже, референдум 1992 року в Чорногорії одностайно не був демократично обґрунтованим, це була політична маніпуляція з населенням щодо єдності Югославії та демонстрація світовій спільноті псевдodemократичних акцій волевиявлення народу. В результаті, після підписання спільної Конституції між Сербією та Чорногорією 27 квітня 1992 р. на добровільній основі, новостворена СРЮ прагнула здобути підтримку міжнародної спільноти. Проте спроби Сербії і Чорногорії виглядати юридично відповідальними та справедливими, не змогли переконати світову спільноту вести діалог із Союзом на правах рівності.

На початку 2000-х рр. Чорногорія повернулася до питання незалежності. З метою врегулювання

конфлікту інтересів між Чорногорією та Сербією зберігання дружнього клімату в регіоні, ООН та ОБСЄ направили комісію з моніторингу законодавства. Комісія сприяла забезпеченню надання консультацій з приводу проведення наступного референдуму. За допомогою міжнародної підтримки, Чорногорія змогла мирно вийти зі складу Сербії та отримати незалежність, навіть не зважаючи на контраверсійність результатів референдуму.

Збереження цілісності СРЮ підтримував ЄС, аргументуючи свою підтримку до ідей консолідації через застереження від військових конфліктів. Не можемо не погодитись зі Стойко О., яка зазначає, що налагодженню мирних відносин та встановленню демократичних засад міждержавного діалогу країн Балканського регіону сприяв інтеграційний клімат, створений на засадах співробітництва з Європейським Союзом [3]. Головним аргументом ЄС стала пропозиція щодо перспектив членства Сербії та Чорногорії в ЄС, однак за умови утворення федерації, а не роздільного існування.

Після краху режиму С. Мілошевича, у 2002 р. між Сербією та Чорногорією в Белграді була укладена і підписана угода, згідно якої на мапі світу мав з'явитись новий Державний союз Сербія і Чорногорія [11]. Відповідно до Белградської угоди а також статті 2 Конституційної Хартії союзу, Сербія і Чорногорія були рівноправними країнами-членами укладеного союзу і жодна зі сторін не мала права узурпувати владу [11]. Центром Союзу став Белград, в якому зосереджувались чотири державні інституції – парламент, інститут Президента, Рада міністрів та Верховний Суд [11].

Однак важливим моментом є той факт, що відповідно до угоди, між країнами був встановлений трирічний мораторій на проведення будь-яких референдумів щодо незалежності [11]. Тобто лише через три роки з моменту укладання договору, Чорногорія мала право порушити питання про зміну її державного статусу. Однак в статті 60 Розділу IX Конституційної Хартії, в контексті забезпечення поворотного розгляду справи вказується, що у разі якщо Чорногорія відмовиться

від державного союзу, усі міжнародні документи пов'язані з СРЮ матимуть юридичну значимість лише по відношенню до Сербії як правонаступниці держави [11].

Протягом 1990-х рр., позиція Чорногорії змінювалась від консолідації із Сербією до ідей набуття незалежності. Політична ситуація в Чорногорії характеризувалась сильним загостренням позиції невизначеності між незалежністю та союзом із Сербією. З 1997 р. самостійність Чорногорії була ключовою ідеєю правлячої ДПС та коаліції, однак парламентська опозиція у вигляді СНП виступала проти ідей незалежності [26]. Враховуючи наявність розбіжностей у точках зору політичних еліт Чорногорії, новий референдум мав забезпечити громадян Чорногорії правом на обрання власного шляху методом прямої демократії – відокремитись або лишитись у складі державного союзу Сербія та Чорногорія. У 2006 році, відрахувавши 3 роки з моменту укладання Белградської угоди, Чорногорія скористалась своїм правом, передбаченим угодою і Конституційною Хартією, і провела референдум на питання визначення державного статусу.

До підготовчого процесу референдуму була залучена комісія представників Бюро демократичних інституцій та прав людини ОБСЄ (далі – БДІПЛ/ОБСЄ). На основі аналізу існуючого законодавства СРЮ та Конституції Чорногорії, у 2001 р. команда БДІПЛ/ОБСЄ розробила і опублікувала ряд рекомендацій для організації та проведення референдуму [12]. Відповідно до вимог ЄС, бар'єр набуття країною незалежності мав складати 55 %. 28 березня 2006 р. в країні почала роботу комісія спостерігачів у складі 29 осіб, яку очолив пан Йорґен Ґрунет, датський дипломат та голова БДІПЛ/ОБСЄ. Спостерігачі комісії базувались в м. Подгориця та інших 6 регіональних центрах країни, охоплюючи 21 муніципалітет в Чорногорії. Днем проведення референдуму визначили 21 травня, а робота спостерігачів БДІПЛ/ОБСЄ закінчилась лише 31 травня 2006 р. після офіційного оголошення результатів [12].

Таблиця 2

Остаточні результати щодо державного статусу Чорногорії 21 травня 2006 р. за звітом робочої групи БДІПЛ/ОБСЄ в Подгориці [26]

Муніципалітет	Кількість зареєстрованих виборців	Виборці, які проголосували		Виборці, які проголосували «так»		Виборці, які проголосували «ні»	
		Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%
Андрієвіца	4 369	3 928	89,91	1 084	27,74	2 824	72,26
Бар	32 255	26 382	81,79	16 640	63,67	9 496	36,33
Беране	28 342	24 051	84,86	11 268	47,17	12 618	52,83

Бєло Поле	40 110	35 051	87,39	19 405	55,69	15 437	44,31
Будва	12 797	11 199	87,51	5 915	53,32	5 179	46,68
Даніловград	11 784	10 669	90,54	5 671	53,71	4 887	46,29
Жабляк	3 407	3 096	90,87	1 188	38,67	1 884	61,33
Колашин	7 405	6 820	92,10	2 852	42,22	3 903	57,78
Котор	17 778	14 897	83,79	8 200	55,70	6 523	44,30
Мойковац	7 645	6 923	90,56	3,016	43,93	3 849	56,07
Нікшич	56 461	50 737	89,86	26 434	52,63	23,790	47,37
Плав	12 662	8 941	70,61	7 016	78,92	1 874	21,08
Плужине	3 329	2 959	88,89	716	24,30	2 230	75,70
Плевля	27 882	25 268	90,62	9 115	36,28	16 009	63,72
Подгориця	129 083	113 915	88,25	60 626	53,67	52 345	46,33
Рожає	19 646	15 239	77,57	13 835	91,33	1 314	8,67
Тіват	10 776	8 800	81,66	4 916	56,45	3 793	43,55
Ульцинь	17 117	13 985	81,70	12,256	88,50	1,592	11,50
Герцег Нови	24 487	20 220	82,57	7 741	38,66	12 284	61,34
Цетинсьє	15 077	13 538	89,79	11 532	86,38	1 818	13,62
Шавнік	2 306	2 123	92,06	906	43,08	1 197	56,92
Ув'язнені		495		379	77,82	108	22,18
Всього по Чорногорії	484,718	419,236	86.49	230,711	55.50	184,954	44.50

Відповідно до статистичної інформації, представленої у звіті робочої групи БДІПЛ/ОБСЄ в Подгориці, 21 травня 2006 р. в день проведення референдуму, явка виборців становила 86,5 %, що відображало набагато вищий інтерес до процесу державотворення у порівнянні з 1992 р. Питання ставилось наступним чином: «Чи бажаєте ви, щоб Чорногорія стала незалежною державою з повною міжнародною правосуб'єктністю?» [26]. Із 86,5 % осіб, які проголосували, 55,5 % виборців відповіли «так». Протиставляючи референдум 1992 р., слід відзначити високу явку в прикордонних з Албанією регіонах, яка складала 70 %: Плав – 70,61 %, з яких 78,92 % проголосували «за», 21,08 % – «проти», Рожає – 77,57 % із яких 91,33 % – «за», 8,67 % – «проти», Ульцинь – 81,70 % із яких 88,5 % – «за», 11,5 % – «проти» (див. Таблиця 2) [26].

У референдумі 2006 р. яскраво простежується участь у підготовці виборчого процесу міжнародних організацій та повага до прав людини на відміну від 1992 р. Підтвердженням цього є врахування голосів ув'язнених, які так само мали право прийняти участь у вирішенні долі держави. Серед 495 осіб, 77,82 % проголосували за незалежність Чорногорії.

Та не зважаючи на той факт, що громадяни з усіх регіонів, певною мірою, прийняли активну участь у референдумі, його результати демон-

струють розкол в державі. Наприклад, в таких муніципалітетах як Андрієвіца, Плужине, Герцег Нови відсоток громадян, які підтримали статус незалежності становив лише 27,74 %, 24,30 % і 38,66 % відповідно [26]. Розділення населення на два табори – прихильників та противників незалежності, певним чином, становило загрозу порушення правопорядку в країні, про що також йшлося у повідомленні репортерів американської газети New York Times Джовани Джек та Предрага Міліча [29].

Важливо звернути увагу на те, що незважаючи на поступові привітання Чорногорії від світових лідерів з набуттям незалежності, остаточні результати були оприлюднені лише 31 травня, після офіційного визнання результатів п'ятьма членами РБ ООН. Офіційно, 3 червня 2006 р. парламент Чорногорії визнав рішення референдуму і оголосив країну незалежною, однак для більшості населення днем незалежності вважається саме 21 травня, тобто дата проведення референдуму [26].

Кореспондент британської газети The Guardian Ян Трейнор у своїй статті, присвяченій перемозі чорногорської незалежності на референдумі 2006 р. підкреслює програш Сербії у багаторічних спробах зберегти єдність Югославії, навіть не зважаючи на новостворений розкол в Чорногорії [30]. Проте після довготривалих спроб Сербії до інтеграції за власною ініціативою та проти волі

інших, держава нарешті отримала змогу, хоч і не на довго, сконцентруватись на внутрішній відбудові. Чорногорія, у свою чергу, так само мусила розпочати процес реорганізації процесу державного управління, встановлюючи власні економічні й політичні зв'язки.

Отже, у 2006 р. на мапі Європи та світу з'явилась нова суверенна держава – Республіка Чорногорія, яка здобула незалежність за результатами референдуму, чому не судилось відбутись у 1992 році. Якщо після псевдо незалежного референдуму 1992 р. Сербія і Чорногорія більше ніж півроку чекали від РБ ООН згоди на членство в Генеральній Асамблеї, остаточне визнання результатів 2006 р. країнами-членами відбулось протягом 10 днів. До числа перших, хто привітав новостворену балканську країну з набуттям її самостійності офіційним визнанням входять Ісландія, Сербія та Росія [31]. Остання, у свою чергу, як і у випадку з Сербією, традиційно була союзником Чорногорії упродовж багатьох років. Безсумнівно, Росія намагалась не розривати зв'язки та псувати відносини в силу власних геополітичних інтересів. 24 травня 2006 р. до привітання Чорногорії долучились країни ЄС, а також Болгарія, Молдова, Норвегія, Румунія, колишня югославська Республіка Македонія, Туреччина, Хорватія, Україна тощо [23].

На основі проаналізованих вищезазначених даних, можна співставити перший та другий референдуми в Чорногорії та зробити наступні висновки.

Спільною рисою референдумів 1992 та 2006 років було те, що їх наслідки не характеризувались наявністю військової агресії. У порівнянні з іншими країнами колишньої СФРЮ, де війна залишила свій слід, уряд Чорногорії зміг застосувати методи дипломатичного діалогу, що вперше в історії країни сприяло досягненню незалежності мирним шляхом.

Як за першого, так і за другого референдуму, спостерігається врахування на вплив країн міжнародних організацій. Європейська спільнота з метою забезпечення безпеки в регіоні і в силу власних політичних та економічних інтересів, прагнула до налагодження мирного співробітництва з країнами, сусідніми з ЄС. В обох випадках ЄС виступав за цілісність, але з повагою поставився до результатів обох референдумів. У 1992 р. референдум був організований за тиждень і суспільство просто не мало можливості зважити усі «за» і «проти». На противагу цьому, до підготовки референдуму 2006 р. країна готувалась більше 3 років за сприяння БДІПЛ/ОБСЄ, що сприяло організації демократичного референдуму.

Щодо відмінностей, варто відзначити анти-незалежний характер референдуму 1992 р. у порівнянні з 2006 р. Безсумнівно, і під час першого, і другого референдумів, керівництво Чорногорії було зацікавлене у розумінні суспільної думки населення та його готовність чи неготовність до самостійності. Проте у 1992 р. за ряду соціально-політичних обставин, не було потреби в набутті незалежності оскільки більша частина населення підтримувала існуючий уряд та його ідею спільної держави Югославія. На противагу цьому, за 15 років спільного існування Сербії і Чорногорії, остання була готова у 2006 р. до самостійності.

Було встановлено, що у порівнянні з 1992 р., референдум 2006 р. продемонстрував об'єктивність та вибір більшості. Так, у референдумі 1992 р. прийняли участь 66 % населення, а у 2006 р. – свою думку висловили 86 %. Даний випадок демонструє незацікавленість 34 % чорногорців у виборчому процесі 1992 р., що пов'язано із бойкотування референдуму нацменшинами та опозицією через необ'єктивність та недемократичність референдуму. На противагу цьому, референдум 2006 р. був проведений відповідно до засад дотримання прав людини та демократичності. В результаті, за незалежність Чорногорії у 1992 р. проголосували 4 %, у 2006 р. – 55,5 % виборців [12].

Варто виділити і проблему статусу албанців в Чорногорії у прикордонних з Албанією регіонах, які на 1992 р. виражали протести референдуму, вимагаючи власного з приводу визначення статусу в муніципалітетах Чорногорії. У 2006 р. албанське населення країни прийняло активну участь у референдумі, про що свідчать статистичні дані результатів референдуму.

Серед усіх колишніх республік Югославії, набуття статусу незалежності Чорногорії має унікальний характер. В першу чергу це пов'язано з тим, що країна спромоглася досягти консенсусу із Сербією мирним шляхом без гуманітарних втрат. У період 1992-2006 рр. в країні було проведено два референдуми за незалежність, результати яких кардинально відрізнялись під впливом політичних та соціально-економічних трансформацій. Якщо Сербія, яка була змушена у відповідь оголосити незалежність і анулювати дію Белградської угоди, стала правонаступницею усіх міжнародних документів СРЮ, Чорногорія як молода держава була змушена починати все з початку, чому їй сприяла європейська спільнота. Визнання незалежності країни більшістю провідних держав світу сприяло визначенню її чітких позицій на світовій арені та формуванню вектору зовнішньої політики, спрямованого на Захід.

Джерела та література

1. Гайдай Д.Ю. Становлення незалежної Чорногорії: у пошуках ідентичності. Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. Вип. 4-5 (72-73). С. 377–392.
2. Козлітин В.Д. Тернистий шлях Сербії до Євросоюзу (1991-2006 рр.). Актуальні проблеми міжнародних відносин. Вип. 120. Частина 1. 2014. С. 13–26.
3. Стойко О.М. Вплив європейської інтеграції на сепаратистські рухи в країнах Європи. Держава і право. Політичні та юридичні науки. Вип. 65. С. 370–376.
4. Darmanovic S. Montenegro: A Miracle in the Balkans? Journal of Democracy. Johns Hopkins University Press. Vol. 18. No.2. 2007. P. 152–159.
5. Zejnullahi V. Different Aspects about the Position of Albanians in Montenegro. Mediterranean Journal of Social Science. MCSER Publishing, Rome, Italy. Vol. 6. No. 2. P. 273-278.
6. Friis K. The Referendum in Montenegro: The EU's 'Postmodern Diplomacy'. European Foreign Affairs Review. Kluwer Law International BV. Vol. 12. 2007. P. 67–88.
7. Šuković M. Tri različita ustavna uređenja Crne Gore. Revus. Klub Revus. Vol. 11. 2009. P. 9–43.
8. Ustav Savezne Republike Jugoslavije (1992). Beograd, 1992. 35 p. URL: <http://mojustav.rs/wp-content/uploads/2013/04/SRB-FRY-Constitution-1992-SRB.pdf>. (дата звернення 7.11.2019)
9. Constitution of the Republic of Montenegro. Podgorica. 1992. 20 p.
10. Agreement on Principles of Relations between Serbia and Montenegro within the State Union. Belgrade, 2002. 2 p.
11. Уставна повеља Србије и Црне Горе/Constitutional Charter of the State Union of Serbia and Montenegro. 2003. 11 p.
12. Assessment of the Referendum Law Republic of Montenegro Federal Republic of Yugoslavia. Wareas, 2001. 16 p.
13. Письмо временного поверенного в делах Постоянного представительства Югославии при Организации Объединённых Наций от 27 апреля 1992 года на имя Председателя Совета Безопасности : Совет Безопасности Организации Объединённых Наций. S/23877. Нью-Йорк, 5 мая 1992. 3 с. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/142149?ln=en>. (дата звернення 6.11.2019).
14. Рассмотрение осуществления декларации об укреплении международной безопасности. Письмо Временного Поверенного в делах Постоянного представительства Югославии при Организации Объединённых Наций от 6 мая 1992 года на имя Председателя Совета Безопасности : Генеральная Ассамблея Организации Объединённых Наций. A/46/915. Нью-Йорк, 7 мая 1992. 5 с. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/142130?ln=en>. (дата звернення 6.11.2019).
15. Рассмотрение осуществления декларации об укреплении международной безопасности. Письмо Временного Поверенного в делах Постоянного представительства Албании при Организации Объединённых Наций от 10 мая 1992 года на имя Генерального секретаря : Генеральная Ассамблея Организации Объединённых Наций. A/47/211. Нью-Йорк, 11 мая 1992. 2 с. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/142153?ln=en>. (дата звернення 6.11.2019).
16. Рассмотрение осуществления декларации об укреплении международной безопасности. Письмо Постоянного представителя Болгарии при Организации Объединённых Наций от 20 мая 1992 года на имя Генерального секретаря : Генеральная Ассамблея Организации Объединённых Наций. A/46/923. Нью-Йорк, 21 мая 1992. 2 с. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/144228?ln=en>. (дата звернення 6.11.2019).
17. Утверждение повестки дня и организации работы. Письмо постоянных представителей Боснии и Герцеговины и Хорватии при Организации Объединённых Наций от 25 сентября 1992 на имя генерального секретаря. Генеральная Ассамблея Организации Объединённых Наций. A/47/474. Нью-Йорк, 27 сентября 1992. 2 с. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/150930?ln=en>. (дата звернення 6.11.2019).
18. Рассмотрении осуществления декларации об укреплении международной безопасности. Письмо постоянного представителя Португалии при организации Объединённых Наций от 5 мая 1992 года на имя Генерального секретаря : Генеральная Ассамблея Организации Объединённых Наций. A/46/905. Нью-Йорк, 5 мая 1992. 2 с. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/142591?ln=en>. (дата звернення 6.11.2019).
19. Рассмотрение осуществления декларации об укреплении международной безопасности. Письмо Постоянного представителя Венгрии при Организации Объединённых Наций от 6 мая 1992 года на имя Генерального секретаря : Генеральная Ассамблея Организации Объединённых Наций. A/46/911. Нью-Йорк, 6 мая 1992. 1 с. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/142124?ln=en>. (дата звернення 6.11.2019).
20. Бельгия, Марокко, Соединенное Королевство Великобритании и Северной Ирландии, Соединенные Штаты Америки и Франции: проект резолюции : Совет Безопасности Организации Объединённых Наций. S/24570. Нью-Йорк, 19 сентября 1992. 1 с. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/151208?ln=en>. (дата звернення 6.11.2019)
21. Резолюция 777 (1992), принятая Советом Безопасности на его 3116-м заседании 19 сентября 1992 года : Совет Безопасности Организации Объединённых Наций. S/RES/777 (1992). Нью-Йорк, 19 сентября 1992. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/150175?ln=en>. (дата звернення 6.11.2019).
22. Предварительный стенографический отчет о три тысячи сто шестнадцатом заседании, состоявшемся в Цен-

тральных учреждениях, Нью-Йорк, в субботу, 19 сентября 1992 года, в 12 ч. 55 м : Совет Безопасности Организации Объединённых Наций. S/PV. 3116. Нью-Йорк, 19 сентября 1992. 12 с. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/150903?ln=en>. (дата звернення 6.11.2019).

23. Письмо Постоянного представителя Австрии при Организации Объединённых Наций от 24 мая 2006 года на имя Генерального секретаря : Совет Безопасности Организации Объединённых Наций. S/2006/335. Нью-Йорк, 26 мая 2006. 2 с. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/576179?ln=en>. (дата звернення 6.11.2019).

24. Referendum 1992. Centar za monitoring i istrazivanja (CeMI). URL: <https://archive.is/5NZVG>. (дата звернення 14.10.2019).

25. Montenegro (Jugoslawien), 1. März 1992: Verbleib im jugoslawischen Staatsverband. Database and Search Engine for Direct Democracy. 1992. URL: <https://www.sudd.ch/event.php?id=me011992>. (дата звернення 14.10.2019).

26. Republic of Montenegro. Referendum on State-status, 2006. OSCE/ODIHR Referendum Observation Mission Final Report. Warsaw, 2006. 26 p.

27. Sudetic C. Turnout in Bosnia signals independence. New York Times. March 2, 1992. P. 3. URL: <https://www.nytimes.com/1992/03/02/world/turnout-in-bosnia-signals-independence.html>. (дата звернення 14.10.2019).

28. Tersch H. Montenegro opta por seguir en Yugoslavia. El Pais. 4 March, 1992. URL: https://elpais.com/diario/1992/03/04/internacional/699663615_850215.html?fbclid=IwAR3WF9M4xHzLFmUbf7NvSxRLCFK2jGQPX0Ug7BAhotqrIsCFypPmXBY8vg8. (дата звернення 14.10.2019).

29. Gec J., Milic P. Montenegro votes on independence referendum. New York Times. 2006. URL: <https://www.nytimes.com/2006/05/21/world/europe/21iht-web.0521serbia.html>. (дата звернення 14.10.2019).

30. Traynor I. Montenegro vote finally seals death of Yugoslavia. The Guardian. 2006. URL: <https://www.theguardian.com/world/2006/may/22/balkans>. (дата звернення 14.10.2019).

31. Montenegro still unrecognized by 13 "exotic" countries. B92. 2016. URL: https://www.b92.net/eng/news/region.php?yyyy=2016&mm=01&dd=20&nav_id=96759. (дата звернення 14.10.2019).